

Mordechai COGAN (transl. and accomod.), *The Raging Torrent. Historical Inscriptions from Assyria and Babylonia Relating to Ancient Israel*, Second Updated and Expanded Edition, A Carta Handbook, Jerusalem 2015, ss. 304.

Do pierwszej połowy XIX w., zanim okrzyknęła archeologia jako osobna dziedzina nauki, najważniejszym źródłem poznawania dziejów starożytnego Bliskiego Wschodu była Biblia. Wraz z gwałtownym rozwojem językoznawstwa i archeologii sytuacja diametralnie się zmieniła: przypadkowe znaleziska i nieustannie ponawiane kampanie wykopaliskowe wydobywały na światło dzienne coraz więcej artefaktów, które ustawicznie powiększały wiedzę o Bliskim Wschodzie, a więc o krajach biblijnych, czyli Izraelu oraz jego bliższych i dalszych sąsiadach. Aktualnie nie sposób wyobrazić sobie pisania historii starożytnego Izraela ani jego religii i ksiąg świętych bez uwzględniania szerokiego tła, które znamy dzięki odnalezionym artefaktom i zabytkom. Ważne miejsca zajmują zwłaszcza zachowane inskrypcje, których znaczenie i wartość są nie do przecenienia.

Tytuł znakomitego podręcznika, bo taki w gruncie rzeczy jest profil omawianej książki, którego autorem jest M. C o g a n, emerytowany profesor historii biblijnej na Uniwersytecie Hebrajskim, nawiązuje do okresowych wylewów Tygrysu i Eufratu. Przekraczanie tych rzek stanowiło nie lada wyczyn, co – jak podkreśla autor we *Wstępie* – znalazło wyraz w inskrypcjach mezopotamskich władców, a także na kartach Biblii (Iz 8,7-8; Jr 47,2). Ten fakt potwierdza i uwydatnia wielorakie związki starożytnego Izraela i jego mieszkańców z Mezopotamią. Szczególną rolę odegrały dwu- i jednokierunkowe deportacje asyryjskie i babilońskie, których rezultatem stanowiła diaspora Izraelitów w Asyrii, a następnie diaspora babilońska, zdominowana przez Judejczyków deportowanych z Jerozolimy i Judy. Książka zawiera wszystkie znane historyczne teksty klinowe z okresu od IX do VI w. przed Chr., które dotyczą starożytnego Izraela. Był to absolutnie kluczowy okres dla całej jego wielowiekowej historii, naznaczony najazdami Asyryjczyków i Babilończyków, a także zagładą Samarii i królestwa Izraela (722) oraz Jerozolimy i królestwa Judy (587/6). Wiele z odnalezionych tekstów nawiązuje wprost do najważniejszych wydarzeń,

inne pozwalają lepiej poznać i zrozumieć ich przyczyny i skutki, a jeszcze inne dostarczają bezcennych informacji na temat rozmaitych aspektów kontekstu kulturowego, społecznego, ekonomicznego i religijnego. Do tekstów asyryjskich i babilońskich autor dodał ważny tekst z początków okresu perskiego, który w pewien sposób zamyka kilkuwiekową epokę naznaczoną dominacją Asyrii i Babilonii.

Pierwsze wydanie książki ukazało się w 2008 r. i spotkało z niezwykle życzliwym przyjęciem. Gdy nakład się wyczerpał, potrzebne i oczekiwane stało się jej zaktualizowane i poszerzone wznowienie. Wszystkie teksty, uporządkowane według klucza chronologicznego, zostały na nowo przetłumaczone na angielski oraz opatrzone wstępami i komentarzami. Tłumacz nie poprzestaje na przytaczaniu jedynie wzmianek dotyczących Izraela, lecz często zamieszcza pełne teksty poszczególnych dokumentów. Dzięki temu czytelnicy mogą wyrobić sobie własne zdanie, a także wyjść poza poczynione spostrzeżenia i uwagi.

Książkę otwiera *Wprowadzenie* (s. 1-11), w którym prof. M. Cogan wyjaśnia, na czym polega wartość asyryjskich i babilońskich inskrypcji klinowych dla rekonstrukcji starożytnej historii. Czyniąc rozróżnienie między asyryjskimi inskrypcjami królewskimi a kronikami babilońskimi, wyjaśnia, jaka była natura jednych i drugich dokumentów. Trzon książki został podzielony na 14 rozdziałów, z których dziesięć dotyczy okresu asyryjskiego, trzy okresu babilońskiego, a ostatni – okresu perskiego. Przejrzysty układ chronologiczny pozwala na wyrobienie sobie lepszego pojęcia o następstwie osób i wydarzeń, które wywarły wpływ na historię i religię biblijnego Izraela.

Rozdział 1 (s. 12-37) zawiera sześć inskrypcji Salmanassara III, rozdział 2 (s. 38-49) trzy inskrypcje Adad-Nirariego III, a rozdział 3 (s. 50-53) inskrypcję z okresu panowania Salmanassara IV. Najwięcej inskrypcji składa się na dwa kolejne rozdziały. Rozdział 4 (s. 54-87) przytacza dziesięć inskrypcji Tiglat-pilesera III i rozdział 5 (s. 88-119) jedenaście inskrypcji Sargona II. Dalej: rozdział 6 (s. 120-143) obejmuje pięć inskrypcji Sennacheryba, rozdział 7 (s. 144-149) inskrypcję Merodach-baladana II, rozdziały 8 (s. 150-173) oraz 9 (s. 174-197) – po pięć inskrypcji Esarhaddona i Assurbani-pala, a rozdział 10 (s. 198-207) tekst asyryjskiej kroniki eponimicznej. Trzy następne rozdziały mają na względzie okres babiloński. Na obszerny rozdział 11 (s. 208-255) składa się sześć kronik nowobabilońskich, na rozdział 12 (s. 256-267) cztery wykazy królów asyryjskich i babilońskich, a na rozdział 13 (s. 268-275) dwie inskrypcje Nabuchodonozora II. Rozdział 14 (s. 276-283)

zawiera inskrypcję perskiego władcy Cyrusa II. Bardzo wartościowy jest *Apendyks* (s. 284-286), który wyszczególnia zachowane inskrypcje królewskie z Ziemi Izraela. Poczynając od *Wprowadzenia* po *Apendyks*, na końcu każdego rozdziału została podana obfita i reprezentatywna bibliografia, która, obejmując publikacje napisane w różnych językach, tzw. kongresowych, ułatwia zapoznanie się z aktualnym stanem wiedzy na dany temat i sugeruje kierunki dalszych badań.

Na końcu książki (s. 287) zamieszczono słowniczek objaśniający trudniejsze pojęcia, co świadczy, że jest ona przeznaczona przede wszystkim dla studentów oraz miłośników historii i religii starożytnego Izraela, a następnie tablice chronologiczne (s. 288-289) i cztery indeksy (s. 290-304): cytatów z Biblii Hebrajskiej oraz źródeł klasycznych i Miszny, imion bóstw, a także osób oraz nazw geograficznych i etnicznych.

Książka, pięknie wydana na kredowym papierze, zawiera dziesięć map, od obrazującej bitwę pod Karkar w 853 r. przed Chr., za panowania Salmanassara III, po tę, która przedstawia szlaki wypraw wojennych podejmowanych pod sam koniec VII w. przed Chr. przez władców babilońskich. Wszystkie mapy zostały bardzo starannie opracowane i mają ogromną wartość dydaktyczną. To samo trzeba powiedzieć o 37 ilustracjach z czarno-białymi reprodukcjami wybranych starożytnych artefaktów. Doskonale obrazują one treść inskrypcji, a zarazem pozwalają lepiej je zrozumieć, pełniej rozpoznać okoliczności i kontekst, w jakich powstawały, oraz cele, jakim miały służyć.

Profesor Mordechai Cogan, ma w swoim dorobku wiele cennych publikacji, wśród nich m.in. komentarze do Pierwszej i Drugiej Księgi Królewskiej (drugi we współpracy z prof. H. Tadmorem), wydane w renomowanej serii *The Anchor Bible*, a także książkę *Bound for Exile: Israelites and Judeans Under Imperial Yoke* (zob. *Collectanea Theologica* 86/2016/ nr 4, s. 263-268) i tom opatrzony tytułem *Imperialism and Religion*. Jest zasłużenie uznawany za jednego z najwybitniejszych znawców historii Izraela i jego starożytnych sąsiadów, zwłaszcza w odniesieniu do okresu asyryjskiego i babilońskiego. Jego naukowe dociekania odznaczają się rzeczową wnikliwością i starannością w formułowaniu ocen i wniosków. Znajomość języków starożytnych i pisma klinowego stawia go w rzędzie uznanych autorytetów w tej dziedzinie, którzy chcą i potrafią dzielić się zdobytą wiedzą z innymi. Wieloletnie doświadczenie jako wykładowcy Uniwersytetu Hebrajskiego sprzyja wychodzeniu naprzeciw potrzebom i możliwościom studentów, którzy znajdują się dopiero na początku drogi naukowej.

Aczkolwiek M. Cogan akcentuje perspektywę historyczną, ten znakomity podręcznik nie powinien ująć uwadze egzegetów i teologów Starego Testamentu. Historyczne inskrypcje z Asyrii i Babilonii mają ogromne znaczenie dla właściwego zrozumienia genezy i treści wielu ksiąg biblijnych, zarówno historycznych, jak też prorockich i mądrościowych. Tekst zachowanych inskrypcji, podany w języku angielskim i opatrzony licznymi objaśnieniami, stanowi niezbędne uzupełnienie wiedzy odnośnie do tła Starego Testamentu. Zachowane inskrypcje stanowią ważne źródło informacji potwierdzających hipotezę o zaistnieniu pod koniec VIII w. przed Chr. prężnej i wpływowej diaspory Izraelitów w Asyrii. Warto zatem – i trzeba – czytać tę książkę również pod tym kątem, odchodząc od stereotypowego paradygmatu, który sprawę asyryjskiej diaspory Izraelitów pomijał milczeniem lub – w najlepszym przypadku – lekceważył. Uważne zapoznanie się z treścią zachowanych inskrypcji zobowiązuje, by dawne nastawienie w tym przedmiocie poważnie przemyśleć i gruntownie zmienić.

ks. Waldemar Chrostowski, Warszawa

Pius Czesław BOSAK, *Wszystkie miejsca biblijne. Słownik – konkordancja*, Wydawnictwo PETRUS, Kraków 2017, Tom 1: A – I, ss. 1308; Tom 2: J – Ź, ss. 1309-2763.

W pierwszych zdaniach *Wprowadzenia* do monumentalnej, bo liczącej dwa opasłe tomy publikacji, Pius Czesław B o s a k, napisał: „Praca niniejsza pragnie dostarczyć podstawowej wiedzy na temat wszystkich miejsc wspomnianych choćby jeden raz na kartach Starego czy Nowego Testamentu (także w księgach deuterokanonicznych). Jest leksykonem i konkordancją geoprzestrzeni wydarzeń biblijnych” (s. 5). Za tymi lakonicznymi sformułowaniami kryje się ogrom pracy, prowadzonej systematycznie przez wiele lat, wymagającej wytrwałości, wielkiego wysiłku i erudycji.

W środowisku biblistów i teologów polskich autor jest znany w zasadzie tylko ze swych publikacji, ponieważ od lipca 1978 r. przebywa stale zagranicą. Urodzony w 1944 r. w Wielkopolsce, po maturze uzyskanej w 1962 r. wstąpił do zakonu dominikanów. Po nowicjacie w Poznaniu, w latach 1963-1966 odbył studium filozofii w Kolegium Filozoficzno-Teologicznym Ojców Dominikanów w Warszawie, a następnie, w latach 1966-1970, w dominikańskim Kolegium Filozoficzno-Teologicznym w Krakowie. W 1970 r.